

**Pabis Eszter: *Svájc mint elbeszélés.*
A nemzeti és a narratív identitás kérdései
Max Frisch műveiben.**

Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2013. 337 oldal

Bizonyára a nyelvi, kulturális és társadalmi különbségek sajátosan svájci mintázata az, mely beleíródva a szépirodalmi narratívába folyamatosan megkérdőjelezi az elbeszélésben megképződő kulturális tartalmak, identitások nyelvi közvetíthetőségét. Ez szolgálhat részben indokul arra, hogy miért is rendelkezünk olyan csekély ismerettel a svájci (irodalmi) kultúráról. Ugyanis javarészt szinte csak a német nyelven alkotó, így inkább „világirodalmi”, mintsem kimondottan svájciént számon tartott írók (például Friedrich Dürrenmatt), vagy némi magyar vonatkozást is felmutatni képes alkotók (legutóbb Agota Kristof és Melinda Nadj Abonji) jutnak el a hazai olvasóközönséghez, kerülnek be a hazai tudományos közbeszéd-

be. Max Frisch, akinek válogatott műveivel Pabis Eszter jelen kötete foglalkozik, azon kevés svájci szerzők egyike, akiknek számos műve magyarul is olvasható. Az egyes kiadásokat illetve fordításokat öszszelve látható azonban, hogy az ő szövegei is egy-másfél évtizedes késéssel érték el a magyar olvasóközönséget. Ugyanakkor például a Györfly Miklós által magyarra átültetett *Az ember a holocénben jelenik meg* meglepően hamar, az eredeti megjelenést követő három éven belül nálunk is napvilágot látott; valamint az *Andorra* című drámát két fordításban is kiadták. Vidéki, kisebb színházaink szemlátomást továbbra is előszeretettel válogatnak ma is darabjaiból: 2013-ban a budaörsi Latinovits Színház (*Játék az életrajzzal*), 2014-ben pedig a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház tűzte műsorra egy drámáját (*Biedermann és a gyűjtögetők*). Ennek ellenére Frisch munkássága itthon mégsem váltott ki különösebb kritikai visszhangot, a könyvpiacra sem vált keresett íróvá, még ha hazájában és világszerte is történetesen „a svájci nemzeti irodalom” emblematikus alakjának számít —

feltéve, hogy beszélhetünk összefoglalóan ilyen kulturális képződ-ményről.

Nem lenne meglepő tehát, ha a debreceni *Orbis Litterarum* sorozat 23. darabja arra vállalkozna, hogy összegezze az eddigi Frisch-kritika eredményeit és így a már úgymond jól bejáratott olvasásmódok egyikével azt mutassa meg, hogy a svájci író művei milyen eljárásokkal vizik színre az egyéni szubjektum önérté-sének megkérdőjeleződését. Ehelyett viszont a kötet olyan kérdés-felvetéssel indít, mely az 1991-ben elhunyt szerző írásművészetét a nemzetközi szakirodalomban is kevésbé tárgyalt szempontok alapján értelmezi: a hangsúlyt így a nemzeti identitás és a szépprózai szöveg által létrehozott szubjektumkonstrukciók rokoníthatóságára helyezi. Ugyan az értelmezés nem titkolt módon támaszkodik a korábban a jó hírű Peter Lang Kiadónál megjelent doktori értekezés elemzéseire és belátásaira, mégis tévedés volna azt gondolni, hogy csupán egy német nyelvű disszertáció fordítását tartja kezében az olvasó. Mindazonáltal a munkát tényleg nem tekinthetjük „valódi értelemben Max Frisch-monográfiának” (9), azaz a teljes életmű elemző bemutatásának, mint ahogyan azt Pabis Eszter az előszó-ban szabadkozva leszögezni igyekszik. Mégis aligha vitatható az elvégzett elemzői munka alapossága és a kiadvány komoly kultúraközvetítő szerepe, melyet a szöveg érezhetően kicsit vonakodva vállal fel,

ám sikeresen megvalósít. Példázza ezt elsősorban az, hogy az elemzések fele olyan alkotásokra fókuszál, melyek egyáltalán nem képezték részét az említett külföldi kötetnek. Ezek az irodalmi szövegek nemcsak szervesen kapcsolódnak a többi fejezetben körül járt kérdésekhez, hanem magyar fordításban is elérhetőek, így megszólíthatják akár a németül nem beszélő olvasót is. Érdeme a kötetnek az is, hogy a svájci író Magyarországon széleskörűnek egyáltalán nem nevezhető fogadtatását szem előtt tartva életrajzot és pályaképet is tartalmaz, melyet a zürichi Max Frisch Archivumból válogatott gazdag autentikus képanyag teszi igazán szemléletessé. Végül részletes, közel negyven tételből álló bibliográfiát is közöl, mely a fordítások mellett hazai értelmezéseket, színházi kritikákat is lajstromozva segíthet könyvészeti szempontból rekonstruálni Frisch magyarországi recepciótörténetét.

A kötet egy igen olvasmányos elméleti bevezetővel indít, melyben a szerző a nemzeti identitás megképződésének különböző módozatait veszi górcső alá. Figyelmet szentel egyrészt annak, hogy ezekben a performatív aktusokban milyen sajátos dinamikával vannak jelen a szóbeliség és az írásbeliség médiuai, s ezáltal a nemzetkonstruáló stratégiákat történetiségükben is igyekszik megragadni. Másrészt a felvonultatott elméleti alapvetéseket a svájci kontextusra vonatkoztatva

azt is feltárja, hogy a nemzeti identitást milyen módon viszi színre a történetírás, az irodalmi kanonizáció vagy éppen az írásverseny közösségi rítusa. A szövegben a nemzeti identitáskonstrukció és az irodalmi szöveg retorikai stratégiáinak összehozásához főként Paul Ricoeur hármas mimézis- illetve narratív identitás-elmélete szolgál kiindulópontként. Termékenyen ötvözi az elemzés többek között Homi K. Bhabha, Benedict Anderson nemzetelméleti belátásait, Walter J. Ong *másodlagos szóbeliségre* vonatkozó téziseivel, valamint Aleida Assmann *figyelemfelkeltés kultúrája* fogalmát is bevonja az értelmezésbe.

Az elemző fejezetek sorát a *Stiller* (1954) című regény értelmezése nyitja, melyben Pabis Eszter az elbeszélő szubjektum és a svájci, valamint amerikai nemzeti identitás megképződésének retorikai hasonlóságait teszi láthatóvá. Ez a fejezet arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a szépprózai szöveg elbeszélőmódjai révén miként lépnek különös kölcsönhatásba a nemzeti és nemi (*gender*) identitások, valamint azok jelölői, s válnak egymást feltételező és kölcsönösen meghatározó képzetekké. Ezzel pedig az írás tulajdonképpen kimondatlanul egy olyan viszonyrendszert térképez fel, mely nagyjából a jelenkori kultúratudományos *mainstream* interszekcionalitás fogalmának feleltethető meg.

A következő fejezet az *Andorra* (1961) című drámát tárgyalja, azonban tartalmi és terjedelmi okokból érthetően nem tesz kísérletet Frisch drámafelfogásának, valamint dramaturgiai koncepcióinak részletes ismertetésére. Az interpretáció a képmás (*Bildnis*) problematikáját helyezi előtérbe és az tárja elé, hogy miként tételözöndnek képként a darabban megjelenő előítéletek és a főhős zsidósága. Ez a gondolatmenet folytatódik a következő egységben is, mely a kép nyelvi meghatározottsága és a nyelv *Bildnis*-jellege közötti ellentmondásos viszonyt vizsgálja Frisch legsikeresebb alkotásában, az 1957-ben megjelent *Homo faber*ben. Az elemzés végkövetkeztetése az, hogy Walter Faber nyelvi és önértései zavarai tulajdonképpen absztrakt szinten lefordíthatók a nyelv és a képmás közötti feloldhatatlan feszültségként. Ennek a problematikának a kollektív vetületével találkozhatunk a magyarul nem olvasható, *Wilhelm Tell für die Schule* (1970) című műben. A negyedik értelmező fejezet ez alapján veszi számba azokat a narratív eljárásokat (fokalizációs váltás, mítoszidegen elbeszélőmód, történettudományi objektivitás paródiája), melyek leleplezik a nemzeti önértést és a svájci kultúráról kialakult nemzetközi felfogást meghatározó egyik központi mítoszt.

Azt, hogy nem csak a szóbeli és írott irodalmi hagyomány, hanem bizonyos társadalmi-kulturális formációk szintén értelmezhetőek a

nemzeti identitást hordozó és újra-termelő narratívaként, jól példázza a *Dienstbüchlein* (1973) című szöveg, melyet Pabis Eszter Frisch két további, azonos témájú írásával összevetve mutat be. Az elemzés szerint azáltal, hogy ezek az irodalmi szövegek egymásra vonatkoztatják a svájci nemzeti mítoszt, a hagyományosan a „nemzet és a férfiaság iskolájaként” megjelenített svájci hadsereget, továbbá a nyelvet, tulajdonképpen e kulturális jelenségek diszkurzív megformáltságát fedik fel és utat nyitnak egy tudatos átértelmezés felé. Az utolsó, *Az ember a holocénben jelenik meg* (1979) című szövegről szóló fejezet mintegy ívet ad a monográfiában közölt tanulmányoknak, hiszen a narráció és a megismerés szétválaszthatatlan összefonódásáról értekeznek. Ha ugyanis az identitás, legyen szó egyéni vagy kollektív önképről, szükségszerűen nyelvi eszközök, retorikai és narratív eljárások terméke, akkor jogosan merülhet fel a kérdés: milyen módon strukturálja ez a tény magát a valóság megtapasztalását is. Geiser úr történetének bemutatása ezen felismerés mentén az egyéni és kollektív önértést és a kogníciót szervező, ugyanakkor kulturálisan kódolt idő értelmezésére helyezi a hangsúlyt.

A kötet zárlatában, immár Frisch szövegein túllépve, a monográfia szerzője amellet érvel, hogy a svájci szépprózára alkalmazva termékeny olvasásmódnak bizonyulhat más

olyan megközelítés is, mely az elvégzett elemzésekhez hasonlóan a különféle identitásokat performatív módon konstruált nyelvi képződményeknek tekinti, s differenciaesztétikai vagy xenológiai kérdéshorizontból tárgyalja az adott irodalmi alkotásokat. Pabis Eszter könyve ugyan nem veti fel nyíltan azt a kérdést, hogy az itt közreadott elemzések belátásai miképpen lennének értelmezhetőek egy tágabb, nemzeti-nyelvi és kulturális határokat átívelő kontextusban, azaz mit hasznosíthatna mindebből a honi irodalom- és kultúraértés. Ugyanakkor érezhetően mégis többet kínál, mint a svájci író néhány kiválasztott művének kultúratudományi szemléletű olvasata. A kötet ugyanis igen tekintélyes, közel négyszáz, zömmel nem magyar nyelvű szakirodalmi forrásból álló idézetapparátust mozgat és olyan elméleti belátásokat vált sikeresen értelmezői kategóriákra, melyek a hazai tudományos diszkurzusban még mindig csak szórványosan vannak jelen. Éppen ezért a publikáció legfőbb hozadéka bizonyára az, hogy nemcsak a svájci nemzeti, hanem a német nyelvű tudományos kultúrát is meggyőzően és reflektáltan közvetíti a magyar olvasó felé. Így pedig hasznos olvasmányá válhat azok számára is, akik más nemzeti korpuszon vizsgálják az egyéni és kollektív identitáskonstrukciók működését.

Trippó Sándor